

Amir Kapetanović

Položaj i razvoj hrvatskoga jezika od 1918. do 1945. godine

1. Uvod

1.1. Povijesni kontekst

Novo poglavlje u povijesti hrvatskoga jezika otvorilo se u studenom 1918. godine, u raspu višenacionalne Austro-Ugarske Monarhije, u čijem su sastavu stoljećima bile i hrvatske zemlje. Dok su se Hrvati s nekoliko europskih bojišta vraćali doma, u zavičaju je stanovništvo, iscrpljeno glađu i ugroženo epidemijom smrtonosne španjolske gripe, budno iščekivalo raspletanje aktualnih političkih i državnih procesa i priželjkivalo mirniji život izvan Monarhije. U južnoslavenskim zemljama pod dvojnou austrougarskom kapom sazrelo je u ratnim okolnostima mnijenje da se nacionalna južnoslavenska pitanja ne mogu riješiti u sklopu osijedjele Monarhije, pa kraljev proglas "svojim narodima" s pozivom na novo okupljanje nije bio prihvaćen. Južnoslavenske zemlje Monarhije odcijepile su se i 29.10.1918. proglasile samostalnu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Izgledi za opstanak te nove države nisu bili sjajni jer je nastala u vrijeme kada se dijelio ratni plijen (Hrvati su se borili u poraženoj austrougarskoj vojsci) i kada su se krojila nova carstva i sfere utjecaja na zemljovidima Europe. Već u prvim danima te nove slavenske države Talijani su zaposjeli dio slovenske zemlje i hrvatske otoke te dio obale¹. Nesigurna geopolitička situacija pospješila je okončanje procesa započetih još 1917. godine (kada je potpisana Krfska deklaracija između Jugoslavenskoga odbora² i srbijanske vlade, prema kojoj je bilo predviđeno stvaranje južnoslavenske monarhije s ustavnim i parlamentarnim uređenjem i srpskom dinastijom Karađorđevića na prijestolju), pa je već 1. prosinca 1918. godine proglašeno ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom (kojoj je bila priključena Crna Gora). Nova državna tvorevina nazvana je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca³. Samo četiri dana poslije njezina proglašenja u središte Zagreba ušle su postrojbe srpske vojske i pale su "prosinačke žrtve" prilikom

¹ Osim toga, poznato je da je Rijeku zauzeo G. D'Annunzio 1919. i da je Rimskim ugovorima (1924.) između Italije i Kraljevstva SHS Italija anektirala Rijeku. Osim toga, Rapallskim ugovorom (1920.) Kraljevstvo SHS priznalo je bilo Italiji pravo na Trst, neka slovenska područja, Istru (bez Kastva), otoke Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu te grad Zadar. Osim s Italijom, Kraljevstvo SHS sklapalo je 1919./1920. mirovne sporazume i s Austrijom, Bugarskom i Mađarskom.

² Jugoslavenski odbor bio je političko tijelo sastavljeno od slovenskih, hrvatskih i srpskih političara i emigranata iz Austro-Ugarske, a djelovao je tijekom Prvoga svjetskoga rata s ciljem da se postigne teritorijalno ujedinjenje južnoslavenskih zemalja iz Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom Gorom.

³ Mijenja naziv u *Kraljevina SHS* (1921.), a 1929. u *Kraljevina Jugoslavija*.

gušenja prosvjeda domobrana protiv jugounitarizma na skupu potpore novom državnom ujedinjenju. Većina Hrvata radovala se južnoslavenskom okupljanju, a otrežnjenje će doći kasnije, kada mnogima postane jasno da žive u prilično nestabilnoj i centralistički uređenoj nedemokratskoj državi⁴ (permanentne političke krize zbog unutarnjih podjela i gomilanja potisnutih neriješenih nacionalnih pitanja), odnosno kada bude donesen restriktivni Vidovdanski ustav (1921.), kada u beogradskoj skupštini (1928.) budu ubijeni hrvatski poslanici i čelnik Hrvatske (republikanske) seljačke stranke S. Radić i uvedena Šestosiječanjska diktatura (1929.), kojom će kralj Aleksandar ukinuti ustav i parlament sve do Oktroiranoga ustava (1931.). Naivna slika o jugoslavenskom bratstvu brzo se počela raspadati: 1921. osnovan je Hrvatski blok od hrvatskih stranaka u beogradskom parlamentu. Usto, pojavile su se i izrazito lijeve i desne opcije (Komunistička partija Jugoslavije 1919.-1920., a u Dalmaciji 1920. Orjuna, antihrvatska ekstremna nacionalistička organizacija koja je podržavala autoritarnu unitarističku jugoslavensku državu i bila u dosluhu s četnicima i fašistima). U Italiji će biti 1929. osnovan ustaški pokret (UHRO), koji će sudjelovati u pripremi atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu (1934.) i preuzeti vlast u osnovanoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.). Centralizam Kraljevine Jugoslavije, na što upućuje stalno prekranje unutarnjih administrativnih (nepovijesnih) granica, trajao je gotovo do sutona te države. Tek četiri dana prije njemačke invazije na Poljsku 1939. postignut je sporazum između predsjednika vlade D. Cvetkovića i vođe Hrvatske seljačke stranke V. Mačeka o stvaranju autonomne Banovine Hrvatske u sklopu Jugoslavije. Međutim, Drugi svjetski rat, koji je već bio na vratima, donijet će nove okolnosti: rascjep hrvatske nacije na pristaše Nezavisne Države Hrvatske i pristaše Narodnooslobodilačkoga pokreta u Hrvatskoj. Zaključenjem 2. svjetskoga rata antifašistička Hrvatska postala je sastavnica socijalističke Jugoslavije.

1.2. *Jezik i jezikoslovlje 1830.-1914.*

Približavanje srpskoga jezika hrvatskomu dogodilo se u 19. stoljeću, kada je V. Stefanović Karadžić, uz pomoć J. Kopitara i Gj. Daničića, stvorio temeljna djela za nagli zaokret od slavenosrpskoga jezika prema narodnoj štokavštini, premda do sredine 19. stoljeća ta nastojanja nisu pustila nikakvo korijenje u Srbiji (1850. izdan je poseban dekret o zabrani uvoza Karadžićeva prijevoda *Novoga zavjeta*, a tek 1860. srpska vlada dopustila je, osim u školskim knjigama, uporabu Karadžićeve ćirilice, v. Milanović 2004: 132). Hrvati su početkom ilirskoga narodnoga preporoda (1830.) odlučili nastaviti izgrađivati dopreporodni štokavski jezik kao svoj općenacionalni jezik⁵ oplemenjujući ga pomalo kajkavskim i ča-

⁴ Iako Hrvatska i Zagreb u tim godinama doživljavaju uspon u razvoju, npr. nakon 40-ak godina dovršena je pruga koja je povezala Zagreb i Split (1925.), počeo je s emitiranjem Radio Zagreb (1926.), uspostavljen je zračni promet otvaranjem aerodroma na Borongaju (1928.). V. više o tom u Goldstein 2003: 240-241.

⁵ Podsjetimo: zaokret Hrvata prema štokavštini dogodio se u 17. stoljeću, otkada nastaju gramatike koje opisuju štokavštinu, a zamire čakavski i hibridni tip jezika. U 19. stoljeću i kajkavci prihvaćaju štokavštinu kao hrvatski nacionalni jezik.

kavskim leksičkim natruhama. K. Khuen-Héderváry, postavši hrvatskim banom (1883.), podržavao je struju hrvatskih vukovaca u hrvatskoj filologiji. Tada nastaju *Hrvatski pravopis* Ivana Broza (1892.) i *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića (1899.) te *Rječnik hrvatskoga jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza (1901.). Zavladao je jezični purizam koji je vodio uklanjanju svega što nije potvrđeno u štokavskim narodnim pjesmama, Karadžićevim i Daničićevim djelima. Ukupna višestoljetna hrvatska pisana baština činila se po tim parametrima nevažnom. U tom trenutku Hrvati i Srbi međusobno se jezično udaljuju (a ne približuju!) jer je u Srba oko 1900. oblikovan tzv. *beogradski stil*, utemeljen na urbanoj šumadijsko-vojvođanskoj ekavštini (Milanović 2004: 135). Do konca Prvoga svjetskoga rata pojačat će se jezični purizam hrvatskih vukovaca, a ogledat će se u dvama jezičnim savjetnicima, u *Barbarizmima u hrvatskom jeziku* (1904.) Vatroslava Rožića (1857.-1937.) i *Braniču jezika hrvatskoga* (1911.) Nikole Andrića (1867.-1942.), premda je u Andrićevim jezičnim savjetima primjetno popuštanje purističkih propisa. Tada se javljaju i prvi pjesnici na hrvatskim dijalektima: na kajkavskom piše štokavac A. Gustav Matoš *Hrastovečki nokturno* (1900.), a na kastavskoj (istarskoj) čakavštini Bračanin V. Nazor (1876.-1949.) piše *Galiotovu pesan* (1906.). Fran Galović (1887.-1914.) i Dragutin M. Domjanić (1875.-1933.) također pišu na kajkavštini, a prve pjesme objavljuje i Tin Ujević (1891.-1955.), među kojima je i *Oproštaj*, u kojem oponaša jezik starije čakavske književnosti (1914.). To je bila najava dijalektnoga pjesništva koje će se razviti poslije Prvoga svjetskoga rata. Među Hrvatima bilo je odjeka na predavanje *Istočno ili južno narečje* iz 1913. i *Anketu* o južnom i istočnom narečju u *srpsko-hrvatskoj književnosti* iz 1914. srpskoga povjesničara Jovana Skerlića (1877.-1914.), koji je predlagao da Hrvati trebaju početi pisati književnom ekavštinom, a Srbi kao glavno pismo trebaju uzeti latinicu. Zbog ratnih prilika i Skerlićeve smrti prijedlog je ostao na papiru, ali je utjecao na neke hrvatske književnike.

2. Rasprava

2.1. Miješanje vlasti u jezična pitanja (politika oko jezika)

Pitanje pisma i jezika nametnulo se kao jedno od važnih pitanja u novoosnovanom Kraljevstvu SHS. O tom svjedoči podatak da je već na prvoj sjednici Protićeve vlade (21.12.1918.) donesena uredba o ravnopravnosti ćirilice i latinice u čitavoj državi. Mnogi hrvatski pisci počeli su još u vrijeme rata pisati ekavštinom svoje pjesme i nastavili s takvom jezičnom uporabom, ali srpski pisci nisu se odricali ćirilice. Književnu ekavštinu hrvatski pisci će postupno početi napuštati u godinama između Vidovdanskoga ustava (1921.) i atentata na S. Radića (1928.), s iznimkom skupine književnika orjunaša, koji nisu samo ekavski pisali nego su se i približavali srpskom jeziku.

Vrlo brzo u novoj su se državi centralističke i unitarističke težnje preslikavale i na jezičnom planu: u 3. članku Vidovdanskoga ustava (1921.) službeni jezik Kraljevine pokriven je etiketom "srpsko-hrvatski-slovenački". Posve je jasno da je takva etiketa politički nametnuta i da se slovenski jezik ne može ujednačavati s hrvatskim i srpskim, a do Drugoga svjetskoga rata postalo je razvidno da između hrvatskoga i srpskoga standardnoga jezika

bez obzira na zajedničku etiketu zalijepljenu tim jezicima postoje razlike u jezičnoj tradiciji i uporabi te normiranju štokavštine koje nikakva politika ne uspijeva prevladati i poništiti. Osim imenovanja jezika pritisak je počeo kroz centralizirani državni aparat i upravu jer se nametala srpska jezična uporaba, osobito terminologija (ponajprije vojna i pravna) i favorizirala se ćirilica u službenoj komunikaciji. I u tekstove hrvatskih književnika iz toga razdoblja ulaze neki srbizmi, npr. *moreplovac* (npr. M. Krleža, A. Bonifačić, S. Batušić, V. Kušan), dok su neki ušli djelovanjem vukovaca koje desetljeće prije, npr. *presenetiti se* (npr. A. Kovačić, E. Kumičić, V. Livadić, K.Š. Gjalski, J. Kozarac, J. Leskovar, V. Car Emin, D. Šimunović, M. Šenoa).⁶ Nova vlast zadirala je i u toponime u atlasima (npr. *Sv. Jovan za Sutivan*), a čestotna je bila promjena prezimena, iz čega se zrcali pritisak društva, npr. imena stranoga jezičnoga podrijetla mijenjaju se često u narodna prezima, *Grünwald* > Šumanović (opširnije o tom Samardžija 2012: 217-223).

Oštri hrvatski zagovaratelji ekavice kao književnoga govora počeli su se odricati svojih ranijih stajališta, npr. Ivan Krnic 1924. godine u prilogu u kojem osuđuje Mareticev ekavski predgovor u jezičnom savjetniku piše da je shvatio nakon 2 godine boravka u Beogradu da je "Srbima ćirilica isto, što i Sv. Sava i pravoslavlje" i da je "originalni Skerlićev prijedlog imao samo svrhu, da Hrvate prevede žedne preko vode" (prema Samardžija 2012: 102-103). Na hrvatske jezične posebnosti beogradskim se očima gledalo kao na provincijalizme. Zbog dominacije srpskoga u službenoj javnoj komunikaciji počeli su se javljati i napisi (npr. 1919. B. Jurišić) u kojima se tvrdi da u Zagreb iz Beograda stižu nerazumljivi ukazi i uredbe (v. Samardžija 2012: 71). Ukazujući na nepotrebne "beogradske" riječi koje kvare hrvatski jezik, u svojim napisima na obranu hrvatskoga jezika pozivaju autori jezičnih savjetnika V. Rožić (*Na odbranu hrvatskoga jezika* 1922; *Nekoliko novih barbarizama* 1922.-1923.) i N. Andrić (*Beograd nam kvari jezik*, 1923.; *Koje nam beogradske riječi ne trebaju*, 1927.). U tim godinama nastojalo se ujednačiti pravopis i (školsku) terminologiju. Svojevrsan vrhunac osjećaja jezične neravnopravnosti dostignut je uoči atentata u beogradskoj skupštini 1928. kada je Pavle Radić (HSS) prigovarao što se skupštinski zapisnici vode samo na srpskom jeziku, a Stjepan Radić predložio je da se u budućnosti zapisnici vode i na hrvatskom (ijekavski), što nije tada prihvaćeno i zaobišlo se tako što je rečeno da će se zapisnici naizmjenice voditi ćirilicom, latinicom i slovenski. Međutim, uvođenjem diktature (1929.) onemogućene su javne otvorene rasprave o posebnosti hrvatskoga jezika, a iste godine doneseno je *Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole u Kraljevini S.H.S.*, u kojem su prevladale značajke srpskoga (Belićeva) pravopisa, pa se to odrazilo i na nova izdanja hrvatskoga (Boranićeva) pravopisa do početka Drugoga svjetskoga rata.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj politika se mijejala u sva jezična pitanja. Već 1941. godine donosi represivne zakonske i provedbene odredbe i naredbe kojima je bila ugrožena jezična sloboda pojedinca. Propisivane su i kazne za nepoštivanje tih zakonskih odredbi, što je bilo potpomognuto strogim državnim nadzorom jezične uporabe ne samo u javnom

⁶ Prema podacima dobivenim pretraživanjem *Hrvatske jezične riznice*, <<http://riznica.ihjj.hr/index.hr>> (pristupljeno: 02.02.2018.).

nego i u privatnom životu. Primjerice, već petnaest dana od osnutka NDH-a zabranjuje se uporaba ćirilice i “u javnom i u privatnom životu”, a predviđaju se novčane i zatvorske kazne za kršenje propisa (“Narodne novine”, CV, 1941, 11 [25.04.]). Nekoliko mjeseci kasnije zabranjuje se kletva, odnosno psovanje i predviđa se zatvorska kazna za prekršitelje, a zanimljivo je da se pozivaju ne samo službenici nego svi građani da prijavljuju prekršitelje (“Narodne novine”, CV, 1941, 76 [15.07.]). Članak 8. *Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu* predviđa propisivanje kazni “za zaštitu čistoće jezika i pravopisa” (“Narodne novine”, CV, 1941, 102 [14.08.]). Zabranjuje se i skraćivanje imenica *Hrvat*, *Hrvatska* i njihovih izvedenica (“Službeni glasnik Ministarstva nastave”, I, 1941, 8 [01.10.]). U Odredbama Poglavnika o čistoći hrvatskog jezika jasno piše da će protiv svih onih koji svjesno “nagrđuju hrvatski jezik” nepoćudnom jezičnom uporabom “najstrože i bezobzirno postupati, i to propisima zakonske odredbe o sabotazi” (“Službeni glasnik Ministarstva nastave”, I, 1941, 10 [01.11.]). Politika se miješala i u odluke i posao stručnjaka, pa je poslije jezikoslovnoga sastanka o pravopisu (06.06.1941.), na kojem je zaključeno da treba sačuvati tradicionalni umjereni fonološki pravopis (prema Samardžija 2012: 41), donesena *Ministarska naredba o hrvatskom pravopisu s pravilima* kojima bi unatoč odstupanjima u korist etimološkog načela pravopis “jasno sačuvao svoj fonološki značaj” (*Ibidem*: 42). Na tim načelima počeo se izrađivati *Hrvatski pravopis* Franje Cipre, Petra Guberine i Krune Krstića, međutim zabranjen je prije nego što je otisnut i zaplijenjen je priređeni materijal na temelju *Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku, njegovoj čistoći i pravopisu*, prema kojemu se (članak 7.) propisuje “korienski” (etimološki), a ne “zvučni” (fonološki) pravopis. Nakon toga je Hrvatski državni ured za jezik (Ured za hrvatski jezik), odnosno Adolf Bratoljub Klaić priredio i izdao knjižicu *Koriensko pisanje* (dva izdanja 1942.). *Hrvatski pravopis* (1944.), koji je iskoristio dio materijala istoimenoga zabranjenoga pravopisa, ali provodeći dosljedno načela “korienskoga”, pojavio se prekasno, u posljednjim mjesecima Nezavisne Države Hrvatske, da bi “mogao imati normalnu recepciju” (Samardžija 2012: 121). Politički pritisak na skrb o jeziku i jezičnu upotrebu osjećao se i po rigidnom jezičnom purizmu, koji je težio čišćenju jezika od svih tuđica i posuđenica i brisanju svakoga (gramatičkoga i leksičkoga) traga srpskoga jezičnoga utjecaja na hrvatski jezik. Izražavanje na kajkavskom ili štokavskom narječju u književnosti postalo je manje vrijedno, pa je čak *Zakonskom odredbom o hrvatskom jeziku, njegovoj čistoći i pravopisu* propisano označivanje takvih izdanja (što se nije provodilo u praksi, v. o tom Samardžija 2012: 96). Politika se upletala i u imena, pa su novim zakonskim odredbama promijenjena imena nekih mjesta (npr. *Srpske Moravice* > *Hrvatske Moravice*), nazivi tvrtki (uglavnom hrvatske zamjene umjesto inojezičnih naziva), a u skladu s rasističkim zakonima NDH-a donesena je *Naredba o promjeni židovskih prezimena i označivanju Židova i židovskih tvrtka* (“Narodne novine”, CV, 1941, 43 [04.06.]) prema kojoj su Židovi što su promijenili svoje prezime nakon 1918. bili prisiljeni vratiti staro, a bila im je zabranjena i uporaba nadimaka. Nikada u hrvatskoj povijesti politika nije tako duboko i opsežno iskorištavala državne i represivne mehanizme za nametanje i kontrolu jezične upotrebe.

Antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) odlučilo je 15.01.1944. da će se sve odluke i proglašiti toga vijeća objavljivati na hrvatskom, makedonskom, slovenskom i srpskom jeziku, pa je tada u vrijeme oblikovanja nove Jugoslavije stvoren dojam da će se u toj novoj državi jamčiti ravnopravnost četiriju južnoslavenskih nacionalnih jezika.

2.2. Jezična politika (skrb o hrvatskom jeziku)

Na stručnu skrb o jeziku mogu utjecati politički pritisci. Primjerice, spomenuli smo kako je D. Boranić bio prisiljen prema *Pravopisnom uputstvu* (1929) prilagođavati izdanja svojega pravopisa (1930₅, 1934₆, 1937₇). Političke okolnosti opet će utjecati na to da će se Boranićev pravopis (1940.-1941.) tiskati prema četvrtom izdanju (1928₄), prije provedenih pravopisnih ujednačivanja. Unatoč tomu, Boranićev je pravopis (1921₁), koji se nadovezuje na izdanja Brozova *Hrvatskoga pravopisa*, bio jedan od nosivih stupova jezične politike u Hrvata između dva svjetska rata.

Kontinuitet od konca 19. stoljeća postoji i što se tiče gramatičkoga opisa jer će između dva svjetska rata izići nova izdanja Maretićeve *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Zagreb 1931₂) i *Hrvatske ili srpske gramatike za srednje škole* (Zagreb 1918₃, 1921₆, 1923₇; Beograd 1926₈, 1927₉, 1928₁₀). Također će biti objavljeno i novo izdanje *Gramatike hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i nalik im škole* (1921₄) J. Florschütza, koja se uspjela odmaknuti od zacrtane Maretićeve matrice i korpusa jer u njoj osim usmene književnosti nalazimo i raznolike primjere iz književnih tekstova hrvatskih pisaca. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske ta će gramatika dvaput biti tiskana.⁷ Osim tih najvažnijih gramatika 1928. pojavljuje se i *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za IV. razred srednjih škola* (u nekoliko izdanja) i *Gramatika današnjega hrvatskoga književnog jezika* Stjepana Musulina. Spomena su vrijedni i gramatički priručnici koje su napisali Jozo Dujmušić (*Repertitorij hrvatske slovnice*, 1933.) i Blaž Jurišić (*Nacrt hrvatske slovnice*, 1944.).

Na leksikografskom području nastavljaju se započeti projekti kao što je izradba svezaka velikoga Akademijina povijesnoga *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (projekt je započeo 1880.). Bit će tiskana nova (i najčešće dopunjena) izdanja rječnika koji su nastali prije Prvoga svjetskoga rata, npr. izdanja *Priručnoga rječnika tuđih riječi i fraza – za praktičnu uporabu pri čitanju i razgovoru* Vinka Šeringera (1920, 1934, 1942).

U razdoblju od 1918. do 1945. nastaju i dva rječnika koja su u koncepcijskom smislu osvježena u hrvatskoj leksikografiji. Prvi je *Narodno blago* (1934) Marčela Kušara (počeo

⁷ U tim dvama kasnijim izdanjima promijenjen je naslov (*Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole*, 1940. *Hrvatska slovnica za srednje i slične škole*, 1941) i priklapao se popis ispravaka kojim se interveniralo u autorski tekst školskoga priručnika. Treba nomenuti da se u tom razdoblju hrvatski (i srpski) opisuju u gramatikama na stranim jezicima koje pišu inozemni ili domaći lingvisti: npr. A. Leskien (1914₁), (1916₂, 1922₃ [prijevod na češki: 1940]), M. Munkácsy (1920), A. Cronia (1922) A. Meillet i André Vaillant (1924.), J. Benešić (1937).

izlaziti najprvo u svescima od 1925.), u kojem je građa “raspoređena onomasiološki (konceptualno), a ne semasiološki (abecedno: obuhvaća 53 pojmovne kategorije koje se dijele na potkategorije [...]” (Petrović 2006: 468). Drugi je hrvatski slikovni rječnik Šta je šta: Stvarni hrvatski rječnik u slikama (1938) urednika Ise Velikanovića i Nikole Andrića, u kojem je leksik raspoređen pregledno u 11 pojmovnih skupina, a procjenjuje se da je njegovo “mjesto u povijesti hrvatske leksikografije čvrsto i zajamčeno” (Petrović 2006: 469). Pojavljuju se također rječnici u kojima se opisuje leksik stranoga podrijetla, npr. *Rječnik stranih riječi* (1938, 1940) Dragutina Kovčića (pseudonim Ognjena Price) ili *Turcizmi* Ivana Esiha (1942).

Izdani su i neki terminološki rječnici, pa osim *Stenografskoga rječnika za trgovačku praksu* (1927) Ive Dutkovića ističu se *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik* (1908-1922) Vladimira Mažuranića i rječnici Miroslava Hirtza posvećeni zoološkoj terminologiji (*Rječnik narodnih zooloških naziva*, I-II, 1928, 1941; *Zoološka terminologija i nomenklatura*, 1932; *Rječnik peradarstva*, 1934) i J. Šetke (*Hrvatska kršćanska terminologija*, I: *Hrvatski kršćanski termini grčkoga podrijetla*, 1940).

Leksik hrvatskoga jezika stavlja se u manjim ili većim dvojezičnim rječnicima u odnos s nekoliko jezika: *njemačkim* (Šamšalović, Esih), *latinskim* (Doroghy), *talijanskim* (Švrljuga, Romizi, Andrović, Ercegović-Vekarić, Esih-Velzek, Sučić, Deanović-Jernej), *francuskim* (Adamović, Gavazzi-Sarazin, Arhanić-Živić), *španjolskim* (Velikanović, Musić), *slovenskim* (Musić), *ruskim* (jedan mali anonimni iz 1922.), *češkim* (Merhaut), *poljskim* (Burić-Didak), *esperantom* (Bedečković, Bubalo, Maruzzi-Rotković).⁸ Hrvatski jezik sa srpskim u odnos stavlja J. Benešić u sklopu svoje gramatike na poljskom jeziku (1937), a potom u razlikovnom rječniku Petar Guberina i Kruno Krstić (*Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, 1940). Na koncu treba spomenuti još leksikone i enciklopedije (*Leksikon Minerva Praktični priručnik za modernog čovjeka*, 1936; nedovršen niz od pet svezaka *Hrvatske enciklopedije* 1941-1945). U neke rječnike iz vremena NDH-a ulazi i nazivlje koje se tada preporučivalo.

U temeljne priručnike za stručnu skrb o jeziku osim pravopisa, gramatika i rječnika ubrajaju se i jezični savjetnici, priručnici u kojima se preporučuje pravilna standardnojezična uporaba. I spomenuti razlikovnik P. Guberine i K. Krstića (1940) može se smatrati nekom vrstom savjetodavnoga priručnika. Od 1918. do 1945. jezične savjetnike su objavili T. Maretić, Marko Soljačić, Ivan Esih i I. Frol, ali najviše je utjecaja imao *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (1924) Tome Maretića. Opći je dojam da je taj savjetnik ogledalo jezičnoga purizma hrvatskih vukovaca: prednost se daje narodnim štokavskim riječima, a kajkavizmi i čakavizmi protjeruju se iz jezika (*rabal*). Rigidnost savjetnika došla je do izražaja u proskribiranju nekih posve uobičajenih hrvatskih riječi (npr. *glazba*, *kazalište*). Maretić je ipak preporučivao i neke tipično hrvatske riječi, a nije preporučivao niz srbizama (osobito ruskoga podrijetla, npr. *prinadležnost*).

⁸ Navodimo samo prezimena autora izdanja dvojezičnih rječnika, u slučaju suautorstva prezimena sastavljamo spojnicom. Potpuni popis rječnika 20. stoljeća dostupan je u Nikolić-Hoyt 2006: 499-504.

Filološki i lingvistički pojedinačni radovi te knjige iz toga razdoblja pridonijeli su boljem poznavanju i upotrebi hrvatskoga jezika. Osim navedenih priručnika u razmatranom razdoblju doprinos je stručnoj skrbi o jeziku dalo Društvo Hrvatski jezik, utemeljeno 1936., i časopis "Hrvatski jezik", koji je 1938. uređivao Stjepan Ivšić. Godine 1938., nakon prestanka rada Društva Hrvatski jezik osnovan je Pokret za hrvatski književni jezik na čelu s B. Jurišićem. U časopisu "Hrvatski jezik" moglo se (poslije atentata na kralja 1934. i ublažavanja represivnoga državnoga aparata) slobodnije pisati nego ranije o razlikama između hrvatskoga i srpskoga, iznosila su se mišljenja protiv zajedničkoga hrvatskoga i srpskoga pravopisa i posrbljivanja hrvatskoga jezika.

U vrijeme NDH-a Hrvatski državni ured za jezik (osnovan 28. 04. 1941.) objavljivao je u tiskovinama i na radiju stručno pisane jezične savjete, u kojima su se uglavnom preporučivale hrvatske zamjene za tuđice, osobito srbizme, način (etimološkoga) pisanja riječi, određene konstrukcije, nazivi. U to vrijeme izišao je i niz filoloških prinosa koji osvjetljavaju povijest hrvatskoga jezika i suvremenu upotrebu jezika, a najistaknutiji su u tom bili Kruno Krstić, Petar Guberina, Franjo Cipra i Adolf B. Klaić. Uz to treba istaknuti i nastojanja oko opismenjavanja gotovo polovine nepismenoga stanovništva NDH-a. Međutim, u stručnoj literaturi najčešće se to vrijeme povezuje s tvorbom novih riječi, čemu su novija filološka istraživanja dala realniji okvir razlikujući oživljene (stare hrvatske) riječi, prevedenice (kalkove) i novotvorenice (Samardžija 1993, 2006, 2008, 2012). Dakako, bilo je i novih riječi, a među njima su vjerojatno najpoznatije *krugoval* ('radio') i *slikopis* ('film'):

- (1) Novine donose svaki dan viesti o novim prevarama, svjetlostne reklame pale oči svojim lažnim slovima, KRUGOVAL ujedinjuje u mirnoj građanskoj sobi Sjevernu Ameriku i Južni pol, buka života valja se ulicama i provaljuje u tihe građanske stanove (Fotez 1943: 180).
- (2) Prof. Miroslav Schlick dovršio je gudalački kvartet "Tema con variazioni", glasbenu pratnju za igrokaz "Šuma Striborova" i glasbu za crtni SLIKOPIS "Crna kraljica" ("Sveta Cecilija", 01.01.1943, str. 33).

Dakle, može se reći da se u svim navedenim priručnicima hrvatski jezik u razdoblju od 1918. do 1945. svestrano proučavao, opisivao i njegovao unatoč tomu što je ime jezika u međuraću bilo slijepljeno u jednu etiketu sa srpskim (i neko vrijeme sa slovenskim) jezikom. Postupno se promijenio i odnos prema dijalektnoj književnosti.

2.3. Jezična uporaba i raslojavanje

2.3.1. Bez obzira na ondašnje političke pritiske i jezični purizam hrvatski jezik od 1918. do 1945. dostigao je svoje nove izražajne vrhunce u književnosti:

- (3) Ovo drugo hodočašće također je izvršeno s osjećajem posebne pobožnosti. Kroz prazni, golemi dom konta Leopardi vodio ga je stari, zgureni sluga i pokazivao mu sve, što je god bilo u vezi s doživljajima i udesom nesretnoga pjesnika (*Giga Barićeva*, 1930-1931, prema Begović 1996: 67).

- (4) A kad se sasvim zamračí i tjeskobe puna bude šuma i svi putovi, što vode kroz nju, šulja se polako po njoj i razgovara s deblima i životinjama, a one prilaze k njemu, igraju se s njim i rugaju mu se (*Mor*, Sudeta 1930: 82).
- (5) Svileni vjetar jutarnji, teški, bijeli, trudni travanjski oblaci, mirisi po poljima i boje u daljinama, sve je raslo kao tiha instrumentacija modrog jutarnjeg buđenja (*Povratak Filipa Latinovicza*, Krleža 1932: 11).
- (6) Kad je ugledala Anicu kraj sebe razplakanu, preleti joj preko izmučena lica osmíeh tako sladak i mio, da je bio kao odsjevák sunca kroz oblak i maglu (*Gospine trešnje*, 1943, prema Truhelka, Milčinović 1997: 219).
- (7) Krv je moje svijetlo i moja tama. / Blaženu noć su meni iskopali / Sa sretnim vidom iz oćinjih jama; / Od kaplja dana bijesni oganj pali / Krvavu zjenu u mozgu, ko ranu. / Moje su oći zgasle na mome dlanu (*Jama*, Kovaćić 1944: 15).

Hrvatski standardni štokavski izraz od konca Prvoga do konca Drugoga svjetskoga rata bio je prilićno stabilan, bez obzira na pravopisne mijene, neke normativne neujednaćenosti u prva tri desetljeća 20. stoljeća i različite književnojezićne stilizacije. Najveći otklon tada bio je pojav književne ekavštine u hrvatskih pisaca (poglavito pjesnika), što je bio posljedak Skerlićeva prijeratnoga predavanja iz 1913. i *Ankete* iz 1914. (prijedlog da Hrvati pišu ekavski, a Srbi latinicom). Ushićenja su brzo splasnula, pa su se vratili jekavštini. Međutim, tadašnji hrvatski pisci nisu dosljedno pisali ekavski i nisu se brisale hrvatske jezićne posebnosti:

- (8) ja idem, jer jako zaželjeh gorske rose, / na sever idem, tebi sneže grodog Šaste (Marjanović, *Na sever, Via Crucis, Valparaiso*, 1918, prema Marjanović 1998: 84); Sutradan tek - zelenit se vídeh prvi bor. / I penjemo se dugo i sopti stroj uz breg (Marjanović, *Wild West, Via Crucis, Valparaiso*, 1918, *ibidem*: 78).
- (9) Ja ne treptim / niti ne hleptim / za valovom site i lakoprobavne sreće; / u meni je i levo i desno, / i tiho i besno, / i prolaznost i trajnost, / i prva i posljednja skrajnost [...] / ja dahtim gnjevom svijú smrtonosnih plinova / i drhtim pomirenjem svijú božjih sinova, / pa ipak! / ja bih te zgnjećio ko šipak [...] / i vrednost tvoju do ništice obalio! (A. Cesarć, *Monolog s kuglom zemaljskom*, "Plamen", 1, 1919, 1, str. 4).
- (10) Svibanjsko modro i toplo svitanje. Polutmina. Na škurom svetlu, što se probija kroz obojadisane ruže na oknu kaplje na ovu sivu i prašnu crninu kao žitka tekućina, razbiru se u prvi hip samo sablasni obrisi skelâ, koji se posle, kad vani nabuja plima danjega svetla plastićno ispupće u oštrim i tamnim potezima (M. Krleža, *Michelangelo Buonarroti*, "Plamen" 1, 1919, 1, str. 7).

U Marjanovićevim stihovima vidimo prepletanje oblika koje je oblikovala jekavska jotacija (*zaželjeh, vídeh*) s ekavskim oblicima *sever, sneže, breg*, uz hrvatski tipićan leksem *stroj*. U Cesarćevim stihovima gotovo isto: uz oblike koje je oblikovala jekavska jotacija *posljednja i gnjev* nalazimo ekavske oblike *levo, besno, vrednost*, pomiješane s tipićnim hr-

vatskim riječima *plin, ništica i božji (ne božiji)*. U uvodu prvi put objavljene Krležine drame vidimo prilično dosljedne ekavske oblike (*svetlu/svetla, posle*), ali i tipični hrvatski leksik (*svibanjsko, škuro, tekućina, hip*). Čak ni Tin Ujević, koji svoje prve dvije zbirke (*Lelek sebra, 1920; Kolajna, 1926*) objavljuje u Beogradu ne samo ćirilicom i ekavski nego težeći svoje pjesničko izražavanje prilagoditi srpskoj jezičnoj sredini, nije u stihovima sasma zakrio tragove svojega pripadanja hrvatskoj jezičnoj tradiciji⁹. Rijetki su hrvatski književnici koji za života nisu uspjeli jekavizirati svoje prvotno ekavski napisane pjesme (npr. A. Branko Šimić objavio je zbirku *Preobraženja 1920.*, a umro je 1925.). Postoji, dakako, skupina pisaca koji nisu ekavizirali svoj diskurz, a neki su objavljivali radove i u *Plamenu*:

- (11) Crni dan pada / gust i težak / po licu, TIJELU, rukama, / po STIJENI (T. Prpić, *Crni dan, "Plamen"*, I, 1919, 10, str. 120).
- (12) O Isuse, kad dođeš, u koliko bilo sati, / u naš propali i opustjeli dom, / dobrodošlicu tebi ću zapjevati / skupa sa svojom vedrom sestricom (*Isus u posjeti kod nas*, Šop 1934: 66).

Posebnu skupinu čine književnici orjunaši¹⁰, koji su se zalagali ne samo za ekavštinu nego i za jugoslavenski (srpski) jezični unitarizam, pa su književni izraz nastojali približiti srpskomu (npr. M. Korolija):

- (13) Riječ [!] mu beše blaga, no duboka, / kao reč mladog boga što pod gorom / piše po pesku kog vreme obloka (*More, Pesme*, Korolija 1914: 11).
- (14) Jedini Bože, čuda velikoga, / gde se zlo crno s belim, evo, sasta, / pa jedno drugom pusto zagoneta! (*Zidanje skadra*, Korolija 1920: 32).

Neki su književnici pisali prvotno hrvatski, a poslije se približavali srpskom jeziku. Nobelovac Ivo Andrić (bosanski Hrvat, u mladosti pripadnik projugoslavenske organizacije Mlada Bosna), objavio je u Zagrebu liriku na hrvatskom (*Ex Ponto, 1918; Nemiri, 1920*), a potom je pisao ne samo ekavski nego i srpskim jezikom do konca života. Sibe Miličić (Hvaranin) nakon prvih knjiga na hrvatskom, objavljuje desetak knjiga u Beogradu na srpskom, a uoči Drugoga svjetskoga rata, nakon diplomatskih misija po svijetu i života u Beogradu vraća se u zavičaj i hrvatskom jeziku:

- (15) Samoća pusta, ogromna, beskrajna / okolo svuda, i mostova nema / između mene i između sveta (*Knjiga večnosti: Filigrani*, Miličić 1922: 9).
- (16) Okružen klicima sreće nađenog opet Djetinjstva, / Brzo obukoh Dušu u ruho svojega Tijela (*Apokalipsa*, Miličić 1941: 53).

⁹ S. Težak (1980-1981) navodi npr. kajkavizme i čakavizme (*mašklin, gre, potepuh, plahta*), očuvanost fonema /h/, prilagodavanje tuđica kao što je *Sabaot*, tvorbu futura, nezamjenjivanje /l/ sa /o/ (*polnočka*), množinski nastavak *-ovi*, infinitivne konstrukcije itd.

¹⁰ Opširnije o orjunašima književnicima v. u monografiji Bošković 2006.

U međuraću je, unatoč jezičnomu purizmu i unitarizmu, procvjetala dijalektna književnost:

- (17) I srce mi greje / I z menom se smeje / I v žalosti plače takaj. / Em nikaj ni slajše, / Ne čuje se rajše / Neg dobri i dragi naš kaj! (*Kaj, V sunci i senci*, Domjanić 1927: [1])
- (18) Pod Učkun kućice, /bele, / miće, kot suzice / vele. // Beli zidići, črjeni krovici / na keh vrapčici / kantaju. / Mići dolčići, još manje lešice / na keh ženice / kopaju (*V., Čakavski stihovi*, Gervais 1929: 31).

Tada nastaju i antologije koje okupljaju čakavske i kajkavske pjesme (D. Tadijanović i O. Delorko, 1933) ili predstavljaju izdvojeno čakavsko (I. Jelenović i H. Petris, 1934) i kajkavsko pjesništvo (Bašić, 1937). Među dijalektnim tekstovima između rata osobito se ističu kajkavske *Balade Petrice Kerempuha*, koje je Miroslav Krleža pisao tako da je spajao govornu kajkavštinu s početka 20. st. (ali ne neki konkretni kajkavski govor) i pisanu kajkavštinu što ju je nalazio po starim kajkavskim tekstovima i rječnicima (v. Vončina 1991: 92–119):

- (19) Karv, ta slana kmetska, stubičanska karv, / ta čarna, čerlena, vonjhava gosta karv, zakaj curi ta gluha, masna, slepa, / strahotno mlačna karv? (*Na mukah, Balade Petrice Kerempuha*, Krleža 1936: 73).

Dijalektni izraz ulazi i u štokavsku prozu kroz dijaloge likova (s ciljem njihove karakterizacije i kontekstualizacije priče), primjerice, Budakovi likovi u *Ognjištu* razgovaraju ličkom štokavštinom:

- (20) Dobro, dobro: lipo ćemo mi sve i mirno. I ja tako ‘oću, al zapamti, što sam ti reka’ – reče on Mići, a zatim će Mandi: – A ti da znaš, da sam unda zna, što danas znam, ne bi ti Baruša sidila, ‘di danas sidi. Ne bi, današnjeg mi dana (*Ognjište*, 1938., prema Budak 1995: 130).

2.3.2. U novinama koje su izlazile na hrvatskom jezičnom prostoru ogledaju se također ideološke struje i jezične mijene. Neka se ljevičarska glasila u Zagrebu kao što je *Borba* počinju tiskati ekavski:

- (21) Premda se potreba jednog lista kao što je “Borba” u našoj najvećim DELOM zatravnoj žurnalistici OSEĆALA već odavna, on izilazi tek danas (“Borba”, I, 1922, I [19.02.], str. 1).

Međutim, takva nastojanja nisu se proširila na ostale dnevne novine kao što je “Jutarnji list”, koji izlazi od 1912. do 1941.:

- (22) BEOGRAD, 3. X. Na današnjoj sjednici ministarskog savjeta, koja je održana u pola 6 sati poslije podne, predsjednik vlade general Petar Živković upoznao je ministarski savjet sa odlukom, da donese zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja. Kraljevina se službeno zove Kraljevina Jugoslavija... (“Jutarnji list”, XVIII, 1929, 6346 [04.10.], str. 1).

Osim takva izvješćivanja stilski neutralnim jezikom, idući primjeri pokazuju da se u novinama ne ostvaruju samo neke specifičnosti novinskoga jezičnoga stila (npr. *pred više* umjesto *prije više*; *uzeti aktivno učesće* umjesto *sudjelovati*) nego su također mjesto promidžbene borbe i polemičkoga diskurza u kojem se ne biraju riječi (npr. *smiješne i lažne isprike, glupe... burgije, cirkuska reklama*), a ideološki suprotstavljene tiskovine npr. partizanske i endehaške) različito su jezično i pravopisno stilizirane (u 2.4. primjeru nalazimo potvrde korienskoga pravopisa: *podatci, promičba, podcjenjujemo, sviet*, ali i neke leksičke inovacije *veleobrtan*):

- (23) Ove riječi Mussolinija najbolje dokazuju, da je Pavelić već odavno potpuno svijesno prodao najljepše hrvatske krajeve talijanskom imperijalizmu i da su smiješne i lažne isprike frankovačkih izdajnika kada tvrde, da je to posljedica stupanja Jugoslavije u rat, a isto tako pokazuje, kako su glupe najnovije frankovačke burgije, da će Hitler kasnije ispraviti te granice ("Vjesnik radnog naroda", II, 1941, 7 [koncem lipnja], str. 3).
- (24) I ako su podatci o astronomskim brojkama američkog naoružanja, koje suviše napadno i prozirno dan na dan trubi u sviet anglo-američka promičba čak i za prosječnog Amerikanca naviknutog na cirkusku reklamu vrlo sumnjivi, mi moramo biti dalekod [!] od toga, da američku veleobrtanu mogućnost podcjenjujemo ("Spremnost", I, 1942, 16 [14.06.], str. 6).

2.3.3. Znanstveni stil hrvatskoga jezika u prvoj polovici 20. stoljeća brzo se razvijao jer je morao pratiti pojave novih znanstvenih disciplina i teorija te veliki tehničko-tehnološki iskorak čovječanstva. Pojavljuju se znanstvene i stručne publikacije u kojima se objavljuju radovi na hrvatskom jeziku iz različitih znanstvenih područja, a u njima se utvrđuje ili novim nazivima dopunjuje stručno nazivoslovlje. Upravo gusta uporaba (usko)stručnih naziva prepoznatljivo je obilježje toga stila, među kojima je, kao u primjerima koje navodimo, puno internacionalizama (*korespondentan, faza, epicentralan, kvocijent, hipocentar, epicentar, gravimetrijski, barijev hidroksid*), ali i naziva hrvatskoga podrijetla (*potres, ugljična kiselina, tikvica, uzorak, količina*):

- (25) Sravnimo li vremena korespondentnih faza za jednake epicentralne daljine, t. j. tražimo li kvocijenat *s/p*, moramo računati vremena od početka potresa u hipocentru, a ne u epicentru (Mohorovičić, Mohorovičić 1922: 168).
- (26) Cjelokupnu ugljičnu kiselinu odredio sam gravimetrijski u uzorcima punjenima na vrelu tikvice, koje su sadržavale točno odvagntu količinu barijeva hidroksida... (Miholić 1923: 74).

U navedenim primjerima može se uočiti za znanstveni stil značajna uporaba autorškoga *mi*, što se zrcali u neutralnim (prezentskim) glagolskim oblicima (*sravnimo, tražimo*), premda se po potrebi u izlaganju podataka javljaju i oblici perfekta u 1. licu jednine (*odredio sam*). Za znanstveni diskurz tipično je i ponavljanje istoga drugim riječima, što se u prvom primjeru uvodi kraticom *t.j.* Usto, oba primjera zrcale odmjerenost, preciznost i objektivnost svojstvenu tom stilu. Kada znanstveni diskurz iz tih okvira isklizne u esejizi-

ranje i subjektivni iskaz, imamo popularno-znanstveni diskurz kao, primjerice, u tekstu Zvonka Richtmanna u časopisu "Pečat":

- (27) Dok je klasična fizika smatrala da je nepouzdanost predviđanja mikroskopskih pojava posljedica nedovoljnog poznavanja atomskih procesa, kvantna fizika tvrdi upravo protivno: samo mikroskopske pojave možemo kauzalno opisati i predvidjeti, za pojedine atome to principijelno nije moguće. To principijelnoj nemogućnosti determiniranja pojedinačnih atomskih procesa kriv je opet onaj isti nepojmljivo sićušni ali zato tvrdoglavo nedjeljivi demon moderne fizike, najmanji kvant (quantum) akcije, Njegova Đavolska Ekscelencija h. (Richtmann 1939: 238).

Nazivi pojedinih struka šire se i na druge stilove i na neznanstvene tekstove, primjerice, u novinskoj vremenskoj prognozi nalazimo *barometarska depresija, anticiklon, tlak*:

- (28) VREMENSKA SITUACIJA: Sjevernu Europu prekriva velika barom. depresija, koja polagano prelazi u pravcu prema istoku. Na jugu Europe leži slabi anticiklon, koji se proteže u dužini od Crnoga mora preko Karpata i Alpa prema Iberskom poluotoku. Barom. depresija zahvaća još i sjeverni dio centralne Europe, a jednako leži relativno niži tlak i nad nekim dijelovima Sredozemnog mora ("Jutarnji list", XXVI, 1937, 8960 [05.01.], str. 6).

2.3.4. Jezik administracije 1918.-1945. bio je izložen snažnom srpskoga jezika koji se širio preko državnoga aparata (npr. *penzionisanje* umjesto *umirovljenja*), a u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske jezik je pod nadzorom državnih institucija:

- (29) Povodom penzionisanja dosadanjeg općinskog bilježnika, a na temelju pravomoćnog zaključka općinskog odbora od 25. svibnja 1937. točka 53, te člana 17 Uredbe o općinskim službenicima u Savskoj banovini, raspisuje se ovime natječaj za popunjenje mjesta *općinskog bilježnika* kod općine Jezerana ("Narodne novine, službeni list Kraljevske banske uprave Savske banovine", CIII, 1937 [01.07.], str. 2).
- (30) Do konca godine 1944. moraju na celom državnom području biti unesene u upisnike sve promjene tvrdki odnosno imena i pobližih oznaka uz njih, izvršene usklađenjem prema ovoj odredbi. (...) Tko se ogriješi o propise ove odredbe, čini redarstveni prekršaj, za koji se ustanovljuje novčana kazna od 1.000 do 500.000 ili kazna zatvora do 60 dana (*Odredba o usklađivanju tvrdki odnosno imena poduzeća, društava, zavoda ustanova s propisima o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu*, "Narodne novine", CX, 1944, 167 [27.07.], prema Samardžija 2008: 155).

2.3.5. O razgovornom stilu hrvatskoga jezika od 1918. do 1945. teško je govoriti bez autentičnih snimki usmene neformalne komunikacije. Međutim, dah toga stila može se osjetiti u novinskim oglasima, u rubrikama kao što je *Dopisivanje*:

- (31) INTELIGENTAN 27. god. star iz ugledne obitelji, bivši pomorski časnik, sada stalno namješten, traži poznanstvo odgovarajuće gospojice, čiste prošlosti sa nešto gotovine, že-

- nidbe radi. Ponude sa fotografijom na upravu lista. Diskrecija zajamčena. 47545 ("Jutarnji list", XVIII, 1929, 6345 [03.10.], str. 18).
- (32) JE LI BI SE NAŠLA plemenita duša da pomogne udovici sa 15 hilj Din. uz uknjižbu, ostalo po dogovoru, ponude na upravu pod broj 47724 ("Jutarnji list", XVIII, 1929, 6348 [06.10.], str. 44).
- (33) GRAČANE. Dama sa crnim kaputom koja se u nedjelju oko 6 sati sa automobilom vozila, moli gospodin sa kojim je poglede mijenjala za što skoriji sastanak. Ponude na upravu pod br. 47094 ("Jutarnji list", XVIII, 1929, 6343 [01.10.], str. 18).
- (34) INTELEKTUALAC dvadesetih godina feš, uslijed slabog poznanstva želio bi upoznati inteligentnu gospodjicu, lijepu, radi zajedničkog posjećivanja kina, kazališta, polusvijet i međusobno iskorišćavanje isključeno. – Ne anonimne ponude pod broj 7050-t ("Jutarnji list", XXVI, 1937, 8972 [17.01.], str. 47).
- (35) ZANATLIJA 24 god. star, traži gospojicu koja posjeduje nešto gotovine radi proširenja radnje, ženidba nije isključena. Ponude na upravu pod br. 6358-t ("Jutarnji list", XXVI, 1937, 8972 [17.01.], str. 47).
- (36) JELICA! List podigao, vidjeću, moram biti vrlo oprezan. – Anonimus ("Jutarnji list", XXVI, 1937, 8972 [17.01.], str. 47).

U takvim je rubrikama neformalna (opuštena) i neujednačena jezična uporaba izbjegla lektorsko pero, pa se u njima mogu prepoznati neke razgovorne stilske značajke, ovdje u zagrebačkoj urbanoj sredini: po njemačkom utjecaju uporaba riječi *star* (*alt*) prilikom izricanja navršenih godina života (*27. god. star, 24. god. star*), supstandardno *gospojice* pored *gospođice*, historizam časnik (1929. nije više dio vojne terminologije), konstrukcija *je li bi se* umjesto korektno *bi li se*, zagrebački (kajkavski) germanizam *feš*, kajkavska izjednačenost vokativnih s nominativnim oblicima (*Jelica* umjesto *Jelice*), zapisivanje futura I. prema izgovoru (*vidjeću*), pozicijsko neograničavanje uporabe prijedloga *sa* (pa i ispred riječi koja počinje samoglasnikom) i pritom nerazlikovanje instrumentalna sredstva i instrumentala društva (*dama sa crnim kaputom; koja se... sa automobilom vozila; gospodin sa kojim...*).

3. Zaključak

Hrvatski jezik od konca Prvoga do svršetka Drugoga svjetskoga rata (1918.-1945.) našao se u novim okolnostima. U prvoj jugoslavenskoj državi i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bio je pod pritiskom dvaju oprečnih jezičnih purizama – prvi je nastojao uz podršku hrvatskih vukovaca potisnuti neštokavske elemente iz jezika Hrvata i približiti ih srpskom, a državni jezični unitarizam (u korist srpskoga) hrvatske jezične posebnosti tumačio je kao provincijalizme. Jezična sloboda stanovništva u NDH-a bila je ugrožena jer je i javna i privatna jezična uporaba bila stalno pod paskom državnih institucija koje je vlast osnovala s ciljem provođenja rigidnoga jezičnoga purizma kojemu je prvi zadatak bio "čišćenje" hrvatskoga jezika od srbizama i internacionalizama. No, unatoč tim nepovoljnim okolnostima, filolozi i lingvisti skrbili su o jeziku pišući radove i priručnike u kojima su opisivali hrvatski jezik.

Istodobno, hrvatski jezik našao je sam svoje razvojne putove i dostigao zavidne izražajne vrhunce u svim svojim funkcionalnim stilovima.

Literatura

- Bošković 2006: I. J. Bošković, *Orjuna, Ideologija i književnost*, Zagreb 2006.
- Golstein 2003: I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003.
- Milanović 2004: A. Milanović, *Kratka istorija srpskog književnog jezika*, Beograd 2004.
- Nikolić-Hoyt 2006: A. Nikolić-Hoyt, *Hrvatska dvojezična i višejezična leksikografija u 20. stoljeću*, u: M. Samardžija, I. Pranjković (ur.), *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb 2006, str. 491-505.
- Petrović 2006: B. Petrović, *Hrvatska jednojezična leksikografija u 20. stoljeću*, u: M. Samardžija, I. Pranjković (ur.), *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb 2006, str. 463-490.
- Samardžija 2012: M. Samardžija, *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918.-1941.)*, Zagreb 2012.
- Samardžija 2008: M. Samardžija, *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2008.
- Samardžija 2006: M. Samardžija, *Hrvatski jezik od početka XX. stoljeća do godine 1945*, u: M. Samardžija, I. Pranjković (ur.), *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb 2006, str. 9-28.
- Samardžija 1993: M. Samardžija, *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 1993.
- Težak 1980-1981: S. Težak, *Otkloni od književnojezične norme u pjesničkom jeziku Tina Ujevića*, "Croatica", XI-XII, 1980-1981, 15-16, str. 293-305.
- Vončina 1991: J. Vončina, *Korijena Krležina Kerempuha*, Zagreb 1991.

VRELA

Novine i časopisi

"Borba", 19.02.1922.

"Narodne novine, službeni list Kraljevske banske uprave Savske banovine", 01.07.1937.

"Jutarnji list", 01.10.1929; 03.10.1929; 04.10.1929; 06.10.1929; 05.01.1937; 17.01.1937.

- “Pečat”, 1939.
 “Plamen”, 1919.
 “Spremnost”, 1944.
 “Sveta Cecilija”, 01.01.1943.
 “Vjesnik radnog naroda”, koncem lipnja 1941.
 “Spremnost”, 14.06.1942.

Internet

Hrvatska jezična riznica: <<http://riznica.ihjj.hr/index.hr>> (pristupljeno 02.02.2018.)

Knjige i radovi

- Budak 1995: M. Budak, *Ognjište*, 1, priredio D. Jelčić, Zagreb 1995 (= Stoljeća hrvatske književnosti, 4).
- Begović 1996: M. Begović, *Giga Barićeva*, 1-II, priredio B. Senker, Zagreb 1996 (= Stoljeća hrvatske književnosti, 13-14).
- Domjanić 1927: D. Domjanić, *V suncu i senci*, Zagreb 1927.
- Gervais 1929: D. Gervais, *Čakavski stihovi*, Crikvenica 1929.
- Fotez 1943: M. Fotez, *Kazalištni feljtoni*, Zagreb 1943.
- Kovačić 1944: I. G. Kovačić, *Jama*, s predgovorima V. Nazora i I. Frola, Zagreb, 1944.
- Krleža 1932: M. Krleža, *Povratak Filipa Latinovicza*, Zagreb 1932.
- Krleža 1936: M. Krleža, *Balade Petrice Kerempuha*, Ljubljana 1936.
- Maretić 1924: T. Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*, Zagreb 1924.
- Marjanović 1998: M. Marjanović, *Izabrana djela*, priredio V. Brešić, Zagreb 1998 (= Stoljeća hrvatske književnosti, 34).
- Korolija 1914: M. Korolija, *Pesme*, Zadar 1914.
- Korolija 1920: M. Korolija, *Zidanje Skadra: Dramski poem u 3 čina s epilogom*, Zagreb 1920.
- Miholić 1923: S. Miholić, *Kemijska analiza termalne vode kupališta Lipik*, “Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti”, 1923, 69 [68!], str. 71-85.

- Miličić 1922: S. Miličić, *Knjiga večnosti: Filigrani*, Beograd 1922.
- Miličić 1941: S. Miličić, *Apokalipsa*, Zagreb 1941 (= Hrvatski moderni pisci).
- Mohorovičić, Mohorovičić 1922: A. Mohorovičić, S. Mohorovičić, *Hodografi longitudinalnih i transversalnih valova potresa (undae primae et undae secundae)*, "Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti", 1922, 67, str. 94-190.
- Richtmann 1939: Z. Richtmann, *Prevrat u naučnoj slici o svijetu (Svršetak)*, "Pečat", I-II, 1939, str. 235-245.
- Sudeta 1930: Đ. Sudeta, *Mor, Fantastična pripovijest*, Zagreb 1930.
- Šop 1934: N. Šop, *Isus i moja sjena*, Zagreb 1934.
- Truhelka, Milčinović 1997: J. Truhelka, A. Milčinović, *Izabrana djela*, priredila D. Detoni-Dujmić, Zagreb 1997 (= Stoljeća hrvatske književnosti, 28).

Abstract

Amir Kapetanović

The Position and Development of the Croatian Language from 1918 to 1945

This paper provides an overview of the position and development of the Croatian language from 1918 to 1945, including government involvement in language, norming work by Croatian linguists, and its stylistically stratified usage. After the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy, the Croatian language found itself in a new situation, exposed to unitarist tendencies within a South Slavic state. During the Second World War and the fascist Independent State of Croatia, the linguistic freedoms of the population were threatened, and both public and private language use found itself under state scrutiny. Despite this, a number of philological works and handbooks describing the Croatian language were published from 1918 to 1945, and the usage of the Croatian language reached expressive peaks in all functional styles during this period.

Keywords

Croatian; 1918-1945; Language Policy; Language Usage; Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes; Kingdom of Yugoslavia; Independent State of Croatia.